



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Politieke voorkeur en interactieve beslisprogramma's

Bronner, F.; Hoog, R. de

Citation

Bronner, F., & Hoog, R. de. (1982). Politieke voorkeur en interactieve beslisprogramma's. *Acta Politica*, 17: 1982(3), 385-401. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452257>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452257>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

52. Vgl. Notulen M.R. 20-9-'48. Vermoedelijk heeft Drees bij het afscheid vóór het vertrek Van Mook gesuggereerd, dat zijn ontslag nog wel kon wachten. Vgl. brief Drees aan Van Mook d.d. 16-10-'48.

53. Vgl. Brief Sassen aan Drees 22-9-'48.

54. Mededelingen Sassen.

55. Concept-brief, gedateerd op 17 september 1948, in Drees-archief.

56. Vgl. codetelegram ZK 508, 12-10-'48 Van Mook aan Drees persoonlijk.

57. Vgl. codetelegram ZG 505 Van Mook 3-10-'48.

58. Vgl. idem d.d. 11-10-'48. Idem 19-10-'48. ZG 510.

59. Idem.

60. Vgl. Ontslagbrief Van Mook d.d. 12-10-'48. Vgl. Brief Gieben aan Drees 27-10-'48.

61. Vgl. Voordracht M.P. + O.G. d.d. 2-10-'48.

62. Vgl. Concept-telegram archief Drees. Vgl. brief Drees aan Van Mook d.d. 16-10-'48.

Vgl. ZG 133, 14-10-'48 Sassen.

63. Vgl. Brief Drees 16-10-'48.

64. Om die 'onbetrouwbaarheid' aan te tonen liet de Regering uit de te Djocja buitgemaakte documenten een rapport samenstellen waaruit onder meer de verantwoordelijkheid van de Republiek voor de terreur, intimidatie en infiltratie bleek; de betrokkenheid van de Republiek bij de opium-smokkel en haar bindingen met het communisme, vgl. Documents Reveal the government of the Indonesian Republic and the implementation of the so-called Renville-Agreement'. Publikatie bleef uit vanwege naderende R.T.C.

65. Vgl. Drees-archief map 101 (Kalioerangstukken). Stikker schreef dit na zijn contact met de Republieken.

66. Vgl. J. A. A. van Doorn e.d. o.c. p. 144 v.

67. Vgl. Drees-archief map 102. Stikker relativeerde Sassen's oriëntatie op de federalisten.

68. Vgl. Drees-archief map 100. Brief Van Kleffens aan Stikker d.d. 28-10-'48.

Onderzoek

Politieke voorkeur en interactieve beslisprogramma's

door Fred Bronner, Robert de Hoog

1. Inleiding

De vraag hoe kiezers hun voorkeur voor een politieke partij bepalen, is gedurende een aantal jaren door ons onderzocht (Bronner, De Hoog, 1978; 1980). De methode die in dat onderzoek het meest werd gebruikt is de survey-techniek: hetzij in de vorm van een afzonderlijke enquête, hetzij in de vorm van vragen die opgenomen zijn in andere enquêtes. In 1981 hebben wij geprobeerd om de problematiek van politieke keuzebepaling via een andere benadering aan te pakken. Wij hebben daarbij gebruik gemaakt van een *interactief computerprogramma*, waarin ons oorspronkelijk model¹ verwerkt zit. Met dit programma lieten we verschillende individuen een keuze maken uit de Nederlandse politieke partijen. Door deze nieuwe aanpak wordt ons al langer lopend onderzoek verdiept en wordt met een andere methode nieuw licht geworpen op een recente discussie in Acta Politica op dit terrein (Van Cuilenburg, e.a., 1980, 1981; Middendorp, 1981). In deze publikaties is óók ingegaan op de vraag met welk model de voorkeuren van Nederlandse kiezers voor politieke partijen het beste beschreven kunnen worden.

Meningsverschillen rond dit punt spitsen zich vooral toe op een drietal thema's:

1. de kenmerken of attributen die kiezers hanteren bij het beoordelen van partijen;
2. de aard c.q. vorm van het model, dat wil zeggen, de manier waarop de oordelen per kenmerk gecombineerd worden tot een totaal oordeel (combinatieregel);
3. de methodisch-technische merites van het verricht empirisch onderzoek. Dit laatste thema staat met name centraal in Middendorp's kritiek (Middendorp, 1981). Deze methodisch-technische kwestie, hoe belangrijk op zichzelf ook, willen wij laten rusten, omdat veel van de kritiek op Van Cuilenburg e.a. ondervangen is in de uitgebreide scriptie van Kleinnijenhuis (1980). Geïnteresseerden kunnen daarnaar verwezen worden. In dit artikel ligt de nadruk op de eerste twee thema's, die na een korte uiteenzetting over het computerprogramma en de gevolgde methode, aan de orde gesteld zullen worden.

2. Opzet van het onderzoek

Het door ons ontwikkelde model van individueel politiek keuzegedrag is grotendeels gebaseerd op de decisie-theoretische 'Multi-Attribute Utility Theory', in de wandeling MAUT genoemd. Kort gezegd komt het erop neer dat volgens deze theorie een kiezer de politieke partijen karakteriseert met behulp van kenmerken, aan partijen meer of minder gewaardeerde posities op die kenmerken toekent en vervolgens door een afwegingsproces over alle kenmerken heen de partij identificeert die de meeste 'utiliteit' oplevert. Deze theorie kan ook als *normatieve* theorie gebruikt worden, als een hulp bij het beslissen. In dat kader zijn computerprogramma's tot ontwikkeling gebracht die beslissers kunnen ondersteunen bij een keuzeprocess. Een dergelijk programma is het MAUD-programma², ontwikkeld door Humphreys (Humphreys, Wisudha, 1979; Humphreys, Wooler, 1981). Wij beschikken over een aangepaste Nederlandse versie van dit programma, geschreven in BASIC en geschikt voor gebruik op een TRS-80 (zie ook De Hoog, Van Houten, 1980).

Het vraag- en antwoordspel dat een proefpersoon wordt voorgelegd omvat 6 fasen:

- invoeren van de politieke partijen;
- opsporen van de relevante kenmerken via de 'repertory grid' procedure, die door Kelly (1955) tot ontwikkeling is gebracht. Het idee in deze techniek is dat uit de verzameling politieke partijen telkens verschillende drietallen worden geselecteerd en aangeboden aan de respondent. Aan de respondent wordt vervolgens gevraagd een drietal redenen voor onderscheid tussen de partijen aan te geven. Dit geeft de onderzoeker zicht op de gebruikte beoordelingsdimensies;
- plaatsing van de partijen op deze kenmerken;
- aangeven van een ideaalpunt op elk kenmerk;
- op basis van het model worden gepercipieerde posities van partijen vergeleken met ideaalpunten. Dit leidt tot een geadviseerde voorkeursrangorde;
- er wordt aan de proefpersoon gevraagd in hoeverre deze geadviseerde voorkeursrangorde in overeenstemming is met de voorkeursrangorde die men van te voren zo ongeveer in het hoofd had (de intuïtieve voorkeursrangorde). Wanneer men ontevreden was met de geadviseerde rangorde kon men met behulp van het toekennen van verschillende gewichten aan de kenmerken de beide rangordes meer in overeenstemming met elkaar brengen.

Omdat het in de bedoeling ligt dit programma te gaan gebruiken als hulp bij het beslissen, is het noodzakelijk om via een uitgebreide reeks tests het programma te verbeteren totdat het een volwaardige, gebruikersvriendelijke

'decision aid' is.

De eerste testreeks zijn we gestart in april 1981. Een veertigtal proefpersonen, die door enquêteurs via een quota schema (gebaseerd op leeftijd, opleiding, geslacht, politieke voorkeur) geselecteerd waren, werden uitgenodigd voor een tweetal proefsessies met het computerprogramma. Zij kregen als opdracht om in interactie met het programma een keuze te maken uit een zestal auto's en daarna uit een zestal politieke partijen (PvdA, CDA, VVD, D'66, CPN, SGP). Na de sessie met MAUD werd nog een vragenlijst ingevuld. Meer details over dit experiment zijn vermeld in Bronner, De Hoog (1981, 1982). De sessie met politieke partijen en de vragenlijst verschafte ons de mogelijkheid meer te weten te komen over de twee thema's die in de inleiding zijn vermeld: de gebruikte *kenmerken* en het *model*.

Zoals al kort is aangeduid biedt het computerprogramma individuen de mogelijkheid om *zelf gekozen kenmerken* te gebruiken bij het beoordelen van partijen. Dit geeft ten eerste inzicht in de aard en omvang van de gebruikte kenmerken. Ten tweede wordt hierdoor de afhankelijkheid tussen toetsing van het model en de door de onderzoeker vóór de respondenten vastgelegde kenmerken doorbroken. Met deze afhankelijkheid hebben wij wel te maken bij het gebruik van enquêtes en enquêteurs. In dat geval worden de kenmerken vooraf door de onderzoeker geformuleerd en uniform aan alle respondenten voorgelegd.

Het *model* dat in het computerprogramma verwerkt zit is vrijwel identiek aan het eerder door ons onderzochte model van individueel politiek keuzegedrag (zie voetnoot 1). Het is mogelijk om na te gaan of individuen er met het programma in slagen hun intuïtieve voorkeursrangorde te reconstrueren. Dit biedt de mogelijkheid om via een nieuwe methode indicaties te krijgen over de plausibiliteit van het model. Verder kan gevraagd worden of de proefpersonen menen dat er overeenkomst is tussen hun 'gewone' manier van kiezen en het kiezen in samenwerking met het programma. Tot slot kan het gemak waarmee men omgaat met het programma een aanwijzing zijn voor de 'fit' tussen het 'interne' door de kiezer gevolgde model en het model in het programma.

De duidelijke voordelen van deze benadering worden echter verzwakt door het feit dat ze lastig is uit te voeren voor meer omvangrijke a-select getrokken steekproeven uit de kiezerspopulatie. Selectie via een quotaschema is een gedeeltelijke oplossing voor dit probleem, doordat men probeert zoveel mogelijk variatie aan te brengen in de steekproef. Het blijft echter zo dat de bevindingen géén generalisatie naar de kiezerspopulatie toestaan. Desalniettemin menen wij dat ze gezien de nagestreefde en bereikte variëteit aan proefpersonen indicatief kunnen zijn.

Wij zullen eerst op de gebruikte kenmerken ingaan (paragraaf 3) en vervolgens op de plausibiliteit van het model (paragraaf 4).

3. Kenmerken

3.1 *Inleiding* – Zoals in de voorgaande paragraaf aangestipt is, wordt in het door ons gebruikte programma voor de opsporing van kenmerken de repertory grid procedure gebruikt. In deze procedure wordt aan een proefpersoon herhaalde malen een 3-tal objecten voorgelegd en gevraagd in welk opzicht twee daarvan contrasteren met een derde. Wanneer een proefpersoon onderscheid kan maken, wordt vervolgens gevraagd in welk opzicht die twee objecten verschillen van de derde. Een respondent geeft dus criteria, kenmerken of redenen voor onderscheiding. De repertory grid techniek is gebaseerd op Kelly's personal construct theorie (Kelly, 1955). Deze techniek is onder andere in de consumentenpsychologie verder ontwikkeld en toegepast. Veelal wordt op basis van een 40 à 50 interviews met behulp van deze procedure bepaald wat de belangrijkste beoordelingsdimensies van een produktcategorie zijn. Deze dimensies worden vervolgens weer gebruikt in op grotere schaal uitgevoerde onderzoeken (Hughes, 1974, Riley en Palmer, 1975). Humphreys verwerkte op basis van het werk van Thomas en Mendoza (1970) de repertory grid in het MAUD-programma (zie voor interactieve programma's en de grid procedure ook Shaw, 1979). In het door ons aangepaste MAUD-programma wordt de volgende formulering gebruikt:

- indien een proefpersoon onderscheid kan maken binnen een drietal partijen wordt gevraagd: '*partij x is nogal . . . , partij y en z zijn daarentegen . . .*';
- vervolgens wordt een nieuw drietal willekeurig getrokken uit de verzameling van alle drietallen en de procedure herhaald;
- tussentijds wordt gecontroleerd of men door wil gaan met nieuwe drietallen dan wel van mening is alle relevante dimensies genoemd te hebben;
- indien men te kennen geeft te willen stoppen wordt de mogelijkheid geboden om buiten de grid om nog extra kenmerken toe te voegen, kenmerken bij nader inzien te verwijderen of veranderingen in de specifieke formulering aan te brengen.

In deze paragraaf zal de door ons gebruikte methode vergeleken worden met andere methoden om kenmerken op te sporen, vervolgens zullen de resultaten van de procedure gegeven worden en zullen voor- en nadelen zoals die zich in de praktijk voordeden gepresenteerd worden.

3.2 *Wat is er bekend over kenmerkengebruik bij partij-keuze?* – Globaal gezien zijn er twee benaderingen gebruikt om achter de kenmerken te komen die mensen hanteren bij hun partij-keuze. Met een open vraagstelling wordt recht op het doel afgegaan en gevraagd wordt waarom iemand op een bepaalde partij stemt. Ook is een meer indirecte weg gevolgd: via multi-dimensionale schaalanalyse van gelijkenis en/of voorkeurgegevens traceert de onderzoeker

de belangrijkste dimensies die aan de beoordeling ten grondslag liggen. Een voorbeeld van de eerste benadering treffen wij aan in de Nationale Kiezers Onderzoeken. De tweede methode is in Nederland onder andere gebruikt door Bronner en De Hoog (1978) en Wierenga (1978). Vergelijking van de resultaten van beide benaderingen wordt bemoeilijkt doordat in de open vraagstelling veel algemeen positieve opmerkingen worden gemaakt (zie Eggen en Neijens, 1981, p. 70). In eerder onderzoek noemden wij deze kenmerken voorkeur-variant: het zijn kenmerken die niet zozeer de keuze bepalen, maar veeleer rechtvaardigingen achteraf zijn (zie ook Bronner, 1981). Wanneer men wil weten waardoor de keuze bepaald wordt is het naar voren komen van dit type kenmerken een nadeel van een open vraagstelling. Een ander nadeel van een open vraagstelling is, dat in de praktijk een individu alléén het belangrijkste keuzemotief geeft, zodat misschien andere maar weinig minder belangrijke motieven verborgen blijven. Voordeel is wel dat een groot aantal specifieke aanduidingen van algemene dimensies gegeven worden (zie bijv. de vele varianten van links-rechts in het NKO '77, Irwin et al., 1977), zodat enig idee bestaat over de verscheidenheid die schuilgaat achter de algemene aanduidingen.

De analyse van gelijkenisgegevens levert in nationaal maar ook in internationaal verband (zie bijv. Budge, Crewe, Farlie, 1976) telkens een 3-tal dimensies op: (1) godsdienstig/niet godsdienstig, (2) machtig/niet machtig ofwel establishment versus anti-establishment, (3) links/rechts, ofwel progressief/conservatief ofwel algemene strijdpunten dimensie.

Voordeel is dat geen voorkeur-variante dimensies naar voren komen, nadeel is dat de onderzoeker de dimensies een globale benoeming geeft, waardoor geen inzicht in de specifieke variaties van de hoofddimensies bestaat.

Omdat wij op zich niet zozeer in de kenmerken geïnteresseerd zijn, maar deze gebruiken bij de toets van het keuzemodel, zochten wij naar een methode die de voordelen van open vraagstelling en gelijkenisgegevens in zich verenigt. De repertory grid procedure beantwoordt hieraan. Bij gebruik komen weinig voorkeur-variante dimensies, die ons toch weinig over de keuzeredenen leren, naar voren, maar wel veel specifieke variaties van de hoofdfactoren. Dit laatste voordeel maakt de modeltoets meer toegesneden op het individu. De toets van het veronderstelde model kan op individueel niveau geschieden met voor elk individu eigen (verschillende) kenmerken. Dit laatste is ook een voordeel in de beoordelingsfase. Elke proefpersoon kan de partijen beoordelen op kenmerken die op eigen wijze geformuleerd zijn. In een enquêtesituatie waarin met enquêteurs gewerkt wordt, is het onontkoombaar om voor elke respondent een identieke formulering te gebruiken.

3.3 *De resultaten van de grid procedure*³ – Zoals reeds uiteengezet krijgt de

proefpersoon verschillende drietallen partijen aangeboden. Telkens moeten redenen voor onderscheid worden aangegeven. Het is mogelijk dat bij verschillende drietallen hetzelfde onderscheid wordt aangebracht, dat wil zeggen dat één of beide polen van een kenmerk reeds eerder zijn genoemd.

Gemiddeld worden er door elke proefpersoon circa 4 zelf gekozen en zelf benoemde kenmerken gebruikt. Sommige respondenten noemen twee of meer keer hetzelfde kenmerk (12 van de 39 proefpersonen), bij de mogelijkheid tot verwijdering van kenmerken maken 4 daar zodanig gebruik van dat dubbele kenmerken tot één gereduceerd worden. Er blijven dus 8 personen over die in de beoordelingsfase de partijen 2 of meer keer op hetzelfde kenmerk dienen te plaatsen. Onder een dubbel kenmerk verstaan wij twee kenmerken waarvan beide polen aan elkaar gelijk zijn. Is één pool gelijk en één verschillend dan rekenen wij dit tot verschillende attributen (bijv. rechts versus communistisch en rechts versus links). Verschillende attributen met één gemeenschappelijke pool worden bij 13 mensen aangetroffen. Aangezien deze 13 toevallig niet overlappen met de 12 met dubbele attributen, kan gesteld worden dat bij 25 van de 39 proefpersonen ($\pm 2/3$) een vorm van dubbelstelling te constateren is, dat wil zeggen, er zijn kenmerken genoemd met één of twee gelijke polen.

Wanneer van de kenmerken met twee gelijke polen er zoveel verwijderd worden dat er één overblijft, zijn er totaal 144 kenmerken gebruikt, waarvan 92 verschillende. Deze 92 kunnen in een 7-tal categorieën en één tussencategorie ingedeeld worden:

- varianten van links/rechts, progressief/conservatief (42 varianten)
- varianten van godsdienstig/niet-godsdienstig (13 varianten)
- varianten van politieke soepelheid (12 varianten)
- strijdpunten (9 varianten)
- voorkeurvariante kenmerken (9 varianten)
- algemeen belang (1 variant)
- lijsttrekker (1 variant).

De ene tussencategorie betreft antwoorden die gedeeltelijk onder links/rechts en gedeeltelijk onder godsdienstig/niet-godsdienstig vallen (5 varianten). In tabel 1 is het volledig overzicht van gebruikte kenmerken gegeven.

Nadere beschouwing van tabel 1 leert dat ook via de repertory grid de varianten van de eerder door ons gevonden dimensies naar voren komen. Wij doen op godsdienstig/niet-godsdienstig, links/rechts, strijdpunten en de dimensie die wij eerder als machtig/niet-machtig kenschetsten maar waarvoor op grond van dit onderzoek de term politieke soepelheid van Wierenga (1978) een betere aanduiding lijkt.

Voorkeur-variante kenmerken komen via deze procedure weinig naar voren en in een enkel geval wordt algemeen belang en de figuur van de lijsttrek-

Tabel 1: De in een interactief beslisprogramma gebruikte kenmerken om politieke partijen te beoordelen (repertory grid procedure, n=39)

Varianten van links-rechts		• voor arbeiders – voor beter gesitueerden	
42 varianten			1x
74 x genoemd		• voor modaal – tegen modaal	1x
• links – rechts	16x	• voor modaal – voor rijkere	1x
• links – behoudend	1x	• sociaal denkend – minder sociaal denkend	1x
• links – midden	1x	• solidair – minder solidair	1x
• links – liberaal	1x		
• links – gematigd	1x		
• links – conservatief	1x		
• rechts – matig	1x		
• rechts – communistisch	2x		
• vooruitstrevend – conservatief	3x		
• vooruitstrevend – behoudend	4x		
• behoudend – sociaal bewogen	1x		
• behoudend – veranderlijk	1x		
• behoudend – marxistisch	1x		
• behoudend – maatschappij kritisch	1x		
• behoudend – pacifistisch	1x		
• behoudend – hervormend	1x		
• progressief – conservatief	9x		
• conservatief – liberaal	1x		
• conservatief – communistisch	1x		
• conservatief – onlogisch	1x		
• vernieuwend – oud	1x		
• liberaal – centralistisch	1x		
• liberaal – sociaal	1x		
• liberaal – niet liberaal	1x		
• liberaal – communistisch	1x		
• liberaal – extreem	1x		
• liberaal – socialistisch	3x		
• voor vrije onderneming – nationalisatie	1x		
• part. vrijheid – staatsbemoeienis	1x		
• democratisch – communistisch	1x		
• democratisch – dictatuur	1x		
• communistisch – niet communistisch	1x		
• socialistisch – niet socialistisch	2x		
• socialistisch – voor vrije meningsuiting	1x		
• socialistisch – kapitalistisch	1x		
• op Rusland gericht – niet op Rusland gericht	1x		
• rood – gematigd	1x		
		• Varianten van godsdienstig – niet godsdienstig	
		13 varianten	
		20 x genoemd	
		• confessioneel – niet confessioneel	5x
		• christelijk – humanistisch	1x
		• christelijk – algemeen	1x
		• christelijk – gewoon	2x
		• christelijk – onchristelijk	2x
		• christelijk – niet godsdienstig	1x
		• kerkelijk – werelds	1x
		• kerkelijk – hard	1x
		• kerkelijk – niet kerkelijk	1x
		• niet religieus – geloofsgericht	1x
		• niet religieus – religieus	2x
		• gelovig – niet gelovig	1x
		• katholiek – werelds	1x
		• Varianten van politieke soepelheid	
		12 varianten	
		16 x genoemd	
		• flexibel – vasthoudend	1x
		• opstandig – matig	1x
		• hard – gewoon	1x
		• streng – makkelijk	2x
		• streng – soepel	1x
		• redelijk – star	1x
		• radicaal – gematigd	2x
		• radicaal – realistisch	1x
		• oppositie – gematigd	1x
		• buigt niet mee – plooibaar	1x
		• pragmatisch – dogmatisch	3x
		• breed – dogmatisch	1x
		• Strijdpunten	
		9 varianten	
		14 x genoemd	

(1977) geven aan wat de kiezers in 1977 zoal onder 'links' en 'rechts' verstaan. Dit blijkt vele pagina's te vergen. Zoals al eerder vermeld zorgt het feit dat ieder zijn/haar eigen terminologie kan gebruiken er ook voor dat de modeltoets nog meer op het individu toegesneden is.

(3) de procedure zorgt er door haar formulering (in termen van contrasten) voor dat weinig voorkeur-variante kenmerken naar voren komen. De open vraagstelling in het NKO '81 leverde in 35% van de gevallen alleen een voorkeurvariant antwoord op. In dit onderzoek noemen 11 van de 39 mensen een dergelijk kenmerk (28%). Maar belangrijker is nog dat dit kenmerk gemiddeld vergezeld gaat van 3.3 andere niet voorkeur-variante kenmerken.

Voor- en nadelen afwegend, alsmede verbeteringsmogelijkheden incalculerend lijkt de repertory grid procedure een goede methode de dimensies die relevant zijn voor de verklaring van het politiek keuzegedrag van de individuele kiezer te achterhalen.

4. Het model

4.1 *Inleiding* – Afgezien van het in de vorige paragraaf behandelde effect op de aard en omvang van de kenmerkenverzameling, is het ook mogelijk om op basis van het experiment conclusies te trekken over de plausibiliteit van het model. Dergelijke conclusies zijn niet van belang ontbloeit omdat verschillende onderzoeken in verschillende richtingen blijken te wijzen. De resultaten van Van Cuilenburg e.a. en Kleinnijenhuis geven indicaties dat het niet zozeer gaat om 'aaneenrijging' (zoals in het model dat aan de MAUD-procedure ten grondslag ligt), maar om 'uiteenhouding' van partijen bij de keuze. Dit verschil wordt door hen sterk benadrukt, maar wij menen dat dit minder groot is dan wordt voorgesteld. In het additief-verschil model en de MAUD-procedure is sprake van *compensatie*, dat wil zeggen dat een slechte beoordeling op een kenmerk goed gemaakt kan worden door een goede beoordeling op een ander kenmerk. Het model van Van Cuilenburg e.a. is echter *hypercompensatorisch*, een heel slechte beoordeling op het ene kenmerk kan goed gemaakt worden door een marginaal betere beoordeling op een ander kenmerk. Dat wil zeggen een slechte beoordeling kan vrij gemakkelijk goed gemaakt worden door een wat betere. Uiteindelijk wordt er ook in hun model 'aaneengeregen' omdat ook zij werken met een somscore over alle kenmerken. Daarnaast merken wij op dat er impliciet óók een verschil is in de operationele definitie van het begrip 'politieke voorkeur'. Toetst men een model aan de mate waarin het in staat is de meest geprefereerde partij te voorspellen, dan wordt het begrip politieke voorkeur operationeel omschreven als 'voorkeur voor één partij'. Toetst men daarentegen het model aan de mate waarin het in staat is een (volledige) individuele preferentierangorde van politieke partijen te voorspellen,

dan beslaat de operationele definitie van politieke voorkeur het gehele politieke spectrum, dus óók afkeer (c.q. de laagste plaatsen in de preferentierangorde). Wij willen er op wijzen dat onze conclusies uit eerder onderzoek gebaseerd waren op deze laatste operationalisering (Bronner, De Hoog, 1978). Omdat Van Cuilenburg e.a. uitsluitend toetsen door middel van voorspelling van de eerste plaats, is er in feite sprake van twee verschillende operationele definities van het begrip politieke voorkeur. Het staat nog te bezien of het model van Van Cuilenburg e.a. ook voor totale preferentierangordes tot dezelfde resultaten zal leiden.

Ons vermoeden is dat dit niet het geval zal zijn vanwege het hypercompensatorische karakter. Er zijn aanwijzingen dat mensen eerder *conjunctief* opereren, dat wil zeggen, een alternatief laten vallen wanneer het op een bepaald kenmerk onder een drempelwaarde komt.

Uiteraard kunnen meningsverschillen als deze uitsluitend via empirisch onderzoek worden beslecht en het recente hier te rapporteren onderzoek kan een ander licht op de zaak werpen. Het gaat om een toetsingsprocedure die nieuw is en daardoor ook nog nauwelijks vaste regels kent. De kernvraag is natuurlijk op grond van welk soort informatie men een beslissing zou kunnen nemen over de plausibiliteit van het model. Er werden door ons een viertal typen gegevens uitgekozen:

- de mate waarin het programma erin slaagt de intuïtieve preferentierangorde van een individu te reconstrueren (*convergentie*);
 - de mate van tevredenheid die het individu uitdrukt over het door het programma gegeven advies (*satisfactie*);
 - de door een individu aangegeven mate van gelijkenis tussen het 'gewone' keuzeproces en het met behulp van het programma doorlopen keuzeproces (*gelijkenis*);
 - het gemak waarmee een individu samenwerkt met het programma (*gemak*).
- Aan deze aspecten zullen wij afzonderlijk aandacht besteden.

4.2 *Convergentie en satisfactie* – In het programma scoren individuen alle partijen op de door hen geselecteerde kenmerken en geven vervolgens daarop hun eigen ideaal-punt aan. Het eindprodukt van het computerprogramma is een volledige rangorde van de politieke partijen. De veronderstelling is nu dat naarmate de overeenstemming tussen deze rangorde en de intuïtieve rangorde van een individu groter is, de kans toeneemt dat het model dat die rangorde produceert op z'n minst een goede benadering vormt van het 'interne' model van het individu. Deze veronderstelling ligt ten grondslag aan *elke* predictieve toetsing van een keuze model met behulp van rangordes of meest geprefereerde partijen.

Om te beginnen zijn wij nagegaan of via het programma de vooraf bekende

(via het quota schema) meest geprefereerde partij van een individu ook als eerste in de door het programma geadviseerde rangorde naar voren kwam.

Het bleek dat in vrijwel alle gevallen de meest geprefereerde partij óók op de eerste plaats kwam van de rangorde die uit het programma resulteerde. Slechts bij twee proefpersonen stemden de eerder gegeven voorkeur en MAUD-voorkeur niet overeen.

Voorts hebben wij na afloop van de sessie gevraagd in hoeverre men tevreden was met de door het programma geadviseerde rangorde (na eventuele weging). Van de 40 deelnemers bleek 78% tevreden en 22% middelmatig tevreden of ontevreden met deze rangorde. De grote meerderheid toonde zich dus tevreden. De convergentie- en satisfactiecriteria onderstrepen dat het programma, en daarmee impliciet het onderliggende model, de politieke voorkeur van uiteenlopende individuen kan reconstrueren. Dat geldt voor de beide mogelijke operationalisering van het begrip politieke voorkeur. Hoewel dit niet zonder meer als bewijs voor het onderliggende model aangevoerd kan worden, lijkt op z'n minst de conclusie gerechtvaardigd dat het model essentiële elementen van het individuele keuzeprocess bevat.

4.3 Gelijkenis – Eerder hebben wij als één van de benaderingen om iets over de plausibiliteit van keuzemodellen te zeggen, de zogenaamde *analogiebenadering* geïntroduceerd (Bronner, De Hoog, 1978). Het idee van die benadering is dat men individuen confronteert met in woord weergegeven versies van formele keuzemodellen, ze daarmee laat werken en daarna vraagt naar de gelijkenis tussen deze modellen en hun 'gewone' dagelijkse keuzeprocessen.

Het lag daarom voor de hand de vraag die wij vroeger ook al eens hadden gesteld, over gelijkenis tussen de 'gewone' manier van kiezen en de modellen in dit onderzoek te herhalen.

In Bronner, De Hoog (1978, p. 287) wordt bij de analogiebenadering gerapporteerd dat op een 4-puntsschaal (lijkt zeer sterk (1) – lijkt helemaal niet (4) het gewogen gemiddelde model (de verbale benadering van het additief verschil model) een gemiddelde score van 1.7 haalt, en het gemiddelde model 2.6. Op dezelfde vraag (4-puntsschaal) betreffende de gelijkenis tussen de gevolgde procedure en de 'gewone' manier van kiezen van politieke partijen, vonden wij nu een gemiddelde score van 2.7. Deze cijfers laten zien dat de procedure kennelijk meer als een 'gemiddelde' geïnterpreteerd werd dan een 'gewogen gemiddelde'. Dat ligt ook wel voor de hand omdat in het MAUD-programma de wegingsprocedure geen onderdeel van het model uitmaakt, maar een correctieprocedure is om intuïtieve en geadviseerde voorkeursrangorde meer met elkaar in overeenstemming te brengen. Dit gebeurt achteraf en alleen door diegenen die ontevreden zijn met de geadviseerde voorkeursrangorde. Zo geïnterpreteerd kunnen wij dus stellen dat voor wat betreft gelijkenis de bevin-

dingen van nu niet essentieel verschillen van die van vijf jaar geleden. Wanneer men bereid is aan te nemen dat individuen in staat zijn zinvolle uitspraken te doen over gelijkenis tussen 'extern' (door onderzoekers geformuleerde regels/modellen) en 'intern' (in het dagelijks leven gebruikte regels) model, dan wijzen deze bevindingen in de richting van ondersteuning van ons model. Voorzichtigheid blijft echter geboden omdat geen inzicht bestaat in hetzij het effect van het gebruik van de interactieve procedure of de techniek van kenmerken opsporing op het gelijkenisoordeel.

4.4 Gemak – Het laatste criterium dat wij menen te kunnen aanleggen, heeft betrekking op het gemak waarmee de interactie tussen individu en programma verloopt. De basisveronderstelling is hier natuurlijk dat wanneer het model in het computerprogramma en het 'interne' model van een individu overeenstemmen, de activiteiten die het individu in het kader van het computerprogramma moet verrichten, makkelijker, soepeler zullen verlopen omdat ze min of meer 'bekend' voorkomen. Een dergelijke maat kent natuurlijk, nog afgezien van de juistheid van deze veronderstelling, zijn moeilijkheden. Het grootste probleem is wel het maken van een onderscheid tussen zaken die te maken hebben met het programma zelf (formulering van vragen, doorzichtigheid, gebruiks- en bedieningsmoeilijkheden) en zaken die voortvloeien uit een discrepantie tussen computermodel en 'intern' individueel model. Immers, moeilijkheden van het eerste type mogen niet geïnterpreteerd worden als contra-indicaties voor het model.

Dit probleem hebben we als volgt proberen op te lossen. Elke sessie werd bijgewoond door een waarnemer die met behulp van een observatieschema moest aangeven op welke punten in het programma hulp geboden moest worden en hoe vaak dat nodig was. Daarbij moest onderscheid gemaakt worden tussen *technische* hulp (gebruiks- en bedieningsproblemen, doorzichtigheid, onduidelijke formulering, type-fouten) en *inhoudelijke* hulp. Dit laatste had vooral betrekking op de mate waarin een individu niet begreep wat de computer van hem/haar verlangde of zelfs actief te kennen gaf het niet met die gevraagde activiteit eens te zijn. Deze grens is overigens niet altijd gemakkelijk te trekken. Daarnaast lieten we de observator het hele interactieproces waarden op een 7-puntsschaal (zeer gemakkelijke interactie – zeer moeilijke interactie). De resultaten hiervan staan in tabel 2.

Uit tabel 2 kunnen we afleiden dat het merendeel van de interacties relatief gemakkelijk verliep. De meeste problemen deden zich voor in de kenmerken opsporingsfase. Deze procedure is uiteraard niet essentieel voor het keuzemodel, dat geen voorwaarden stelt aan de manier waarop de ingebrachte kenmerken tot stand zijn gekomen. De problemen in deze fase kunnen derhalve niet als contra-indicatie voor het model gebruikt worden.

Tabel 2: Problemen met het interactief programma

overall gemak (n=38)		minstens één keer inhoudelijke hulp per fase	
zeer gemakkelijk	14	kenmerken-opsporing	24
tamelijk gemakkelijk	16	beoordeling	12
enigszins gemakkelijk	5	ideaalpunten	7
niet zo gemakkelijk	2	samenhang	8
moeilijk	–	overall advies	1
zeer moeilijk	1	weegprocedure	4

Uitgaande van de juistheid van de veronderstelling dat gemak een indicator kan zijn voor overeenkomst tussen 'extern' en 'intern' model, moet geconcludeerd worden dat het relatief grote gemak waarmee de interactie verliep voor ons model pleit.

Vatten wij de resultaten van ons onderzoek betreffende het model samen, dan wijzen zowel convergentie, satisfactie, gelijkens en gemak in de richting van ondersteuning van ons model. Dit uiteraard onder voorwaarde dat enkele gemaakte veronderstellingen correct zijn.

5. Toekomstige ontwikkelingen

In het hiervoor beschreven experiment hebben wij het probleem van de politieke voorkeur van de individuele kiezer op een nieuwe manier aangepakt. Een 40-tal kiezers is voor een mini-computer geplaatst en via een interactief beslissprogramma zijn alle fasen van het keuzeprocess doorlopen. Aan het eind is de proefpersoon een geadviseerde preferentierangorde gepresenteerd en bij onvrede met deze rangorde konden bijstellingen verricht worden. Voornaamste voordeel van deze procedure ten opzichte van survey-technieken is dat de toets van het model dat in het programma verwerkt is meer op het individu toegesneden kan worden, omdat niet – zoals in surveys – met voor iedere respondent dezelfde beoordelingskenmerken gewerkt hoeft te worden.

De met deze benadering verbonden verdere individualisering van het modellen van keuzeprocessen, is ons inziens wenselijk. Immers, wanneer men een model op individueel niveau formuleert, dient de toetsing ook op dat niveau plaats te vinden. Dat wil zeggen dat er dan geen problemen zijn rond het schatten van parameters. Het feit dat een aantal proefpersonen ontevreden was met de geadviseerde preferentierangorde toont aan dat niet in alle gevallen 'hoe dicht bij het ideaal, hoe beter' op ging. Kennelijk zijn er ook andere processen in het spel bij sommige individuen. Het gaat steeds om een *beschrijving van een individueel keuzeprocess* dat zoals in een aantal gevallen is aangetoond niet voor alle keuze-alternatieven en onder alle omstandigheden op de

zelfde manier hoeft te verlopen bij een individu.

Daarnaast biedt het programma de mogelijkheid om een procedure als de repertory grid te gebruiken. Dit is een voorbeeld van een dataverzamelingstechniek die enerzijds moeilijkheden geeft bij toepassing via enquêteurs maar anderzijds wel een goed inzicht biedt in de cognitieve structuur.

Een breed scala aan gebruikte kenmerken kwam naar voren (40 personen gebruikten 92 verschillende kenmerken) en verschillende bevindingen wezen in de richting van de ondersteuning van het door ons gebruikte model. De proefpersonen bleken het erg leuk te vinden om op een dergelijke manier vragen te beantwoorden, hetgeen ook de kwaliteit van de antwoorden ten goede zal komen.

Om deze redenen menen wij dat het zinvol is met de ontwikkeling van dit soort programma's door te gaan. Daarbij is onze bedoeling het gebruik niet te beperken tot onderzoek naar politieke voorkeur.

De toekomstige ontwikkelingen zullen zich richten op verbetering van het programma, vergroting van het repertoire aan onderliggende modellen, en koppeling aan externe informatiesystemen. Wij zijn bezig met de ontwikkeling van een meer gebruikers-vriendelijke versie (gestroomlijnde grid-procedure, waarschuwingen tegen dubbele kenmerken en/of polen, groter vermogen om foute antwoorden te verwerken, duidelijkere lay-out en formuleringen etc.).

Om het repertoire aan modellen te vergroten denken wij aan het opnemen van non-compensatorische varianten door de mogelijkheid van drempelwaarden op te nemen. Wanneer een partij qua beoordeling op een attribuut beneden de drempelwaarde op dat attribuut komt, wordt de partij meteen onderaan de preferentierangorde geplaatst, onafhankelijk van de beoordeling op andere kenmerken. Het gebruik van dergelijke drempelwaarden kan per individu verschillen. Ook koppeling aan externe informatie-systemen is mogelijk, dat wil zeggen, tijdens de, kenmerken-elicatie of beoordelingsfase kan de proefpersoon informatie raadplegen. Vooral bij de keuze van duurzame gebruiksgoederen blijkt men hier behoefte aan te hebben (informatie uit Consumentengids, Koopwijzers etc.). Voor wat betreft politieke partijen valt te denken aan partij-programma's of een databank met door anderen gebruikte beoordelingskenmerken. Of men ook bij de beoordeling van partijen behoefte heeft aan dergelijke externe informatie zal uit nader onderzoek dienen te blijken.

Noten

1. Dit model is het additief-verschil model en ziet er als volgt uit:

$$A_o = \left[\sum_j 1 P_{oj} - I_j \right]^{1/2} \quad r \geq 1, \text{ voor alle } k_j \in K$$

waarbij: P_{oj} = is positie van partij o op kenmerk j zoals toegekend door de kiezer
 I_j = het ideaalpunt van de kiezer op kenmerk j;
 r = een exponent die de discrepantie tussen partij en ideaal op een kenmerk transformeert.

Verder wordt verondersteld dat P_o geprefereerd wordt boven P_s indien geldt $A_o < A_s$ voor alle o en s uit P.

2. MAUD betekent Multi Attribute Utility Decomposition.

3. Opgemerkt dient te worden dat door een technische storing de gebruikte attributen van één proefpersoon ontbreken, dat wil zeggen er worden conclusies getrokken over 39 personen.

4. Zie ook het commentaar van Van der Eijk en Niemöller op dit probleem in De Tijd (1 mei 1981, p. 17). 'Doen issues er eigenlijk wel toe? Van der Eijk en Niemöller: "Het is een kip/ei-discussie. Stemt een kiezer op een linkse partij omdat men daar tegen de bouw van kerncentrales is? Of stemt een kiezer op een linkse partij (die natuurlijk ook tegen de nieuwe kerncentrales is) omdat die partij links is? Het gaat om het causale verband. Wij delen de conclusies van de VU zeker niet" '.

Literatuur

- Bronner, A. E., *Ontwikkelingen in image-onderzoek*, Jaarboek Ned. Ver. van Markt-onderzoekers 1981, 3-18.
- Bronner, A. E., R. de Hoog, *Politieke voorkeur: oordelen en beslissen*, diss. Universiteit van Amsterdam, 1978.
- Bronner, A. E., R. de Hoog, *Partijdigheid van partijbeelden*, *Acta Politica*, 1980, 15, 227-246.
- Bronner, A. E., R. de Hoog, *Computerized decision aids in everyday life*, paper presented at the 8th Research Conf. on Subj. Probability, Utility and Decision Making, Budapest, aug. 1981.
- Bronner, A. E., R. de Hoog, *Non-expert use of a computerized decision aid*, in P. C. Humphreys, O. Svenson, A. Vari (eds.), *Analysing and Aiding Decision Processes*, 1982.
- Budge, I., I. Crewe, D. Farlie, *Party identification and beyond: representations of voting and party competition*, Wiley, London, 1976.
- Cuilenburg, J. J. van, J. Kleinnijenhuis, G. P. Noordzij, *Kiezers en issues: over politiek-inhoudelijke afweging*, *Acta Politica*, 1980, 15, 289-318.
- Cuilenburg, J. J. van, J. Kleinnijenhuis, G. P. Noordzij, *Middendorps kritiek overwogen*, *Acta Politica*, 1981, 16, 272-281.
- De Tijd, interview van D. Kuin met Van der Eijk en Niemöller, *Touwtrekken om de kiezersgunst*, 1 mei 1981.
- Eggen, A. Th. J., P. Neijens, *Hoe stemmen kiezers en waarom?*, in A. Eggen et al. (eds.) *Kiezen in Nederland*, Zoetermeer, 1981.
- Hoog, R. de, H. J. van Houten, *Keuze-agogie per computer*, *Tijdschrift voor Agologie*, 9, 5, 1980, 381-404.
- Hughes, G. D., *The measurement of beliefs and attitudes*, in R. Ferber (ed.) *Handbook of marketing research*, New York, 1974.
- Humphreys, P., *Dynamic and static structure of political ideology of British voters*, Technical Report 81 - 3 Brunel University, 1981.
- Humphreys, P. C., A. Wisudha, *MAUD - an interactive computer program for the structuring, decomposition, and recomposition of preferences between multi-*

- attributed alternatives*, 1979, Technical Report 79 - 2, Brunel University.
- Humphreys, P. C., S. Wooler, *Development of MAUD 4 through a feasibility study on the use of decision aiding software in vocational guidance*, 1981, Technical Report 81 - 4, Brunel University.
- Irwin, G. A., J. Verhoef, C. J. Wiebrens, *Nationaal kiezersonderzoek 1977*, Rijksuniversiteit Leiden, 1977.
- Kelly, G. A., *Psychology of personal constructs*, Vols. I, II, New York, 1955.
- Kleinnijenhuis, J., *Afweging overwogen*, doctoraalscriptie V.U. Amsterdam, december 1980.
- Middendorp, C. P., *Een methodisch-technische afweging van 'Kiezers en issues: over politiek-inhoudelijke afweging'*, *Acta Politica*, 1981, 16, 265-272.
- Riley, S., J. Palmer, *Of attitudes and latitudes: a repertory grid study of perceptions*, *Journal of the Market Research Society*, 1975, 17, 2.
- Sampson, P., *Qualitative research and motivation research*, in R. Worcester, J. Downham (eds.) 'Consumer market research handbook', New York, 1978.
- Shaw, M. L. G., *On becoming a personal scientist*, Academic Press, 1979.
- Shugan, S. M., *The cost of thinking*, *Journal of Consumer Research*, 1980, 7, 99-111.
- Thomas, L., S. Mendoza, *Elicitation and real-time data processing of the Kelly Repertory Grid*, Research Report, Centre for Human Learning, Brunel University, 1970.
- Wierenga, B., *Beschrijving, exploratie en vergelijking van meerdimensionale keuze-modellen aan de hand van de politieke partijkeuze in Nederland*, MDN, 1978, 3, 19-64.